

13. Uo.
 14. Maurice Merleau-Ponty: A látható és a láthatatlan. 27.
 15. Maurice Merleau-Ponty: A látható és a láthatatlan. 80.
 16. Martin Heidegger: A művészet és a tér. In: Uő: „... költőien lakozik az ember...” Válogatott írások. (Ford.: Bacsó Béla) T-TWINS-Pompei, Bp.–Szeged, 211–218.
 17. Maurice Merleau-Ponty: A szem és a szellem. 65.
 18. Maurice Merleau-Ponty: A szem és a szellem. 71.
 19. Uo.

MÓRICZ ZSIGMOND ARCA KONTRASZTOS MEGVILÁGÍTÁSBAN

■ Móricz Zsigmond életrajzát újra kell írni, ködösítés nélkül.

Arcképét újra kell rajzolni, retusálás nélkül.

Egyre több, vele kapcsolatosan ténynek hitt adatról derül ki, hogy téves; jó néhány igaznak gondolt összefüggésről állapítható meg, hogy messze jár a valóságtól. Életútjának fordulatairól van szó, s könnyen belátható, hogy a hamis premisszáik helytelen következtetések levonásához vezetnek, ráadásul ezek az életmű egyik-másik darabjának megítélésében is tévutat eredményeznek. Ha csak apró tévedésekről, jelentéktelen részletkérdésekről volna szó, akár nagyvonalúan túlléphetnénk rajtuk, vagy elintézhetőek lennének egy-egy folyóiratcikkkel, de itt komolyabb tételek forognak kockán, s ezeket nem lehet elbagatelizálni.

Vannak az irodalomtörténeti kánonban olyan, tankönyvekben rögzült, megmerevedett hamis álláspontok (példának elég talán Ady és Csinszka kapcsolatát vagy Radnóti halálának körülményeit említenünk), amelyek makacsul élnek tovább az irodalmi köztudat különböző szintjein, s a valóságos viszonyok elfogadtatásáért kezdeményezett harc nem kecséget gyors eredménnyel, mégis meg kell vívniuk. Szinte bizonyosan ez várható a Móricz-biográfia rendbe tétele során is. A kiigazítási törekvések egyébként csak részben mai keletűek, ám sajnos a régiéket sem tudtak lendületbe jönni.

Hogy Móriczcal kapcsolatban annyi hamis állítás olvasható tankönyvekben is,

irodalomtörténeti szakmunkákban is, annak egyik forrása a Rákosi-korszak kultúrpolitikája. Az író életútját ebben az időben kezdték egy elhibázott ideológia eszközeként felhasználni. Már-már kétségbeejtő, hogy az ellene a múlt század ötvenes éveiben elkövetett vétkek és bűnök a mai napig éreztetik a hatásukat az oktatásban is, az ismeretterjesztésben is.

Hiába írta le Erdei Ferenc már 1945-ben: „Hamis nézet, hogy Móricz Zsigmond parasztivadék, aki gyermekkori élményekkel merült meg a paraszti világban és innen nőtt bele a középosztályba, ahonnan a többi társadalmi tájakat is meg a történelmi múltat is megközelítette.”¹ Az ötvenes évek ideológiai törekvéseiben fő tételnek számított, hogy a szocializmus építésének folyamatában a vezető szerep a munkásosztályé, amely a hatalmát a parasztsággal szövetségben gyakorolja. Ezt a tételt bele kellett sulykolni a társadalomba. Ehhez munkás- és parasztidolokra volt szükség, akiket látványos „szertartások” közepette avattak a legújabb szövetség szentjeivé. Az irodalom világában a munkásosztályból való prófétává József Attilát tették, s parasztbálványnak Móricz Zsigmondot szemelték ki. Könnyedén túlléptek azon, hogy a *Hét krajcár* írója származását tekintve nem tekinthető a parasztság letéteményesének. Nem számított, hogy anyai ágon református papok ivadéka, és az sem, hogy születésekor az édesapja már „nadrágos ember”, mai szóval vállalkozó, aki röviddel később már ácsmesterként kereste a pénzt családjá

számára, s gyermekük élete eredendően másként alakult, mint az igazi parasztíróké: Sinka Istváné, Szabó Pálé, Veres Péteré. Életútját úgy mutatták be, mintha a szegényparaszti sorból szárnyalt volna fel a halhatatlanságba.

Hogy mennyire hatásos és időálló volt a szocialista kultúrpolitika ténykedése, arra igazolásul szolgáló példa, hogy Vámos Miklós 2006-ban (!) egy irodalmi hetilapba írva „derék parasztfiú”-nak nevezi a fiatal Móriczot.²

Az ideológiai offenzíva Móricz halálának 10. évfordulóján vette kezdetét. 1952-ben országos ünnepség keretében emléktáblát helyeztek el egy tiszacsécsei parasztházon „Itt született Móricz Zsigmond” felirattal. A falu népe pontosan tudta, hogy nem ez a szülőház (akkor még állt a valódi), és a ceremónián részt vevő Móricz Virág is tudta, de reklamálni nem mert senki. Ezt követően a hamis információt terjeszteni kezdték.

1953-ban jelent meg Nagy Péter monográfiája, amelyben ez áll: „A falu utcájának abban a sarkában, ahol az szinte megriadva a Tiszától hirtelen elfordul, áll egy picike, magas szalmatetős ház: Móricz Zsigmond szülőháza. Egyszerű, nagyon is egyszerű paraszti hajlák, amelynek nyílt tűzhelye, tenyéryni ablaka s a látogató fejét fenyegető mestergerendája az évszázados paraszti nyomorról, éhezésről és fázásról, jobbágyi kiszolgáltatottságról mesél...”³ A mestergerenda nem a nyomorról, hanem a paraszti nyomorról mesél, mintha bárki is másfajta nyomorra gyanakodna egy paraszti hajlák esetében, de hát Móriczból parasztíró, ráadásul szegényparaszti író kellett formálni, ezért a tételt nem lehetett elégszer hangoztatni. Az már csak részletkérdés ehhez képest, hogy a Móricz család Csécsén nem nyomorgott, hanem a falu népéhez képest jó életnívón élt.

A valódi szülőház a falu másik végén, nagyobb porta volt, zsindegyel fedett épület, nem illett volna bele a szegényparaszti nyomorról gyártott képbe, ráadásul kulák tulajdonos lakott benne a tábla avatása idején. Kuláknak lenni főbenjáró vétségnek

számított akkoriban. Nagy Péter például el is marasztalja Móricz édesanyjának nagybátyját, a százötven holdas Nyilas Istvánt, amiért nem ment el Móricz szüleinek esküvőjére, mondván, hogy a kuláknak derogált a hatholdas szegényparaszti rokon. Pedig Nyilas István nem ezért hiányzott a lakodalomból. Olyan csúnya betegségben szenvedett, mint Arany János, amellyel nem mehetett ilyen helyre, s rá fél évvel meg is halt bele. Egyébként tartozunk az igazságnak azzal, hogy elmondjuk, 1884-re Móricz Bálintnak már legalább negyven hold földje volt, tehát az 1950-es évek mérceje szerint ő is kulák lett, de ezt Nagy Péter elfelejti megemlíteni.

Ettől kezdve minden kiadványban ennek a táblával megjelölt háznak a fényképe jelent meg, ezzel az aláírással: Móricz Zsigmond szülőháza, s ez a hamis információ a mai napig kísért a tankönyvekben.⁴

Pedig azóta előkerült Móricz egy jegyzetfüzete, amelybe lányai számára berajzolta Csécse vázlatos térképét, megjelölve a család szempontjából fontos épületeket, természetesen a szülőházát is, de azt a részt üresen hagyta, ahol a múzeumma berendezett tájház áll.⁵ Ettől kezdve azok vitorlájából is ki volt fogva a szél, akiket a korábbi bizonyítékok nem tudtak meggyőzni az igazságról. De valószínűleg hosszú időre lesz szükség, míg a helyes információ átmege a köztudatba.

Az életutat bemutató kötetek pontatlan vagy téves adatai sok esetben a szerzők gondatlanságára, felületességére vezethetők vissza. Példák sorát lehetne felvonultatni annak bizonyítására, hogy bár dokumentumok álltak hozzáférhetően a háttérben, ezek tanulmányozása nélkül születtek cikkek, kötetek, tele hibával. Jellemző példa: a Móricz népköltési gyűjtőtűjtjai során teleírt füzeteket még Czine Mihály sem tanulmányozta át, ezért az író pályájának első felét áttekintő, monografikus igényű művében a helyszínek és az időpontok megjelölése során gyakran téved.⁶ De említhetjük Móricz Virágnak a 2009-ben újra kiadott könyvét az *Apám regényét* is, amelynek hibajajstroma százaz nagyszágrendő.

Érdeemes a jelenséget egy konkrét eset feltárásával illusztrálni! A tüzesgép ügye, amely alapvetően befolyásolta a Móricz család sorsát, az író életét bemutató kötetekben mindvégig homályos téma maradt, pedig az *Életem regénye* a lényegre vonatkozóan elegendő felvilágosítással szolgál. Móricz idézi édesapját, aki három évtizeddel a gép felrobbanása után elmondja a fiának, hogy ő maga nem volt ott a végzetes esetenél, bár elismeri, hogy levélben kérte sógorát, Pallagi Lászlót, robbantsa fel a lokomotívt. A sógor szerint magától robbant az fel, de az ügyben eljáró kisújszállási királyi bíróság az 1878/885. számú ítéletében megállapította a szándékosság tényét.⁷

Az ügyet az író öccse, Miklós részletezi bátyjáról szóló kötetében, de annyi bántó ostobaságot hord össze, hogy a részletek cáfolatába itt nincs értelme belemennünk. Elég, ha ennyit idézünk tőle: „Mindenféle emléket egybesűrítve és rendszerezve, úgy képzelem, hogy ők a gépet megvették...”⁸ stb. stb. De hát másodkézből származó emlékek (Móricz Miklós nem is élt még az ominózus eset idején) és a képzelet alapján nem lehet tényeket feltárni.

Nagyon jellemző, hogy a Móricz életét feldolgozó irodalom még abban az egyszerű tényben sem tudott megegyezni, hogy melyik esztendőben robbant fel a tüzesgép. Móricz Virág és Czine Mihály nem jelöli meg az évet, 1884-re teszi az esetet Móricz Miklós és Vargha Kálmán, 1885-re Nagy Péter és Kiss Tamás. Ebben a zűrzavarban egyébként maga Móricz Zsigmond is ludas. Egyszer azt írja az *Életem regényében*: „Laci a gépet elkészítette 1885 nyarára”, majd egy fejezettel később meg ezt: „De már akkorára az apám gépje fel is pukkant, el is pukkant. De ki tudja, ki volt az a két ügyvéd, aki 1884. nyár végén, ősz elején megjelent fiakkeren Tiszaújlakról Csécsén.”

Mivel a tények nem közismertek, vegyük számba ezeket, a bizonyítékul felhasználható dokumentumok alapján!

Móricz Bálint 1883-ban megvásárolja használtan a lokomotívt és a cséplőgé-

pet 3400 forintért három tőrkevei magán-személytől. Előleget fizet, és megállapodnak a törlesztés részleteiben.

Pallagi László 1883/84 telén a gépeket használható állapotban hozza.

1884. július 14-én Móricz Bálint kötelezvényt ír alá az eladóknak, hogy földingatlanaira (háztulajdon ebben az időben nem volt a nevében) a tartozás erejéig jelzálog jegyeztethető be az eladók javára.

Az eladók azonban nem siettek a telekkönyvi bejegyeztetéssel, közben Móricz Bálint látta, hogy a cséplés nem úgy alakul, ahogy ő szeretne volna, s a kilátások sem sok jóval kecsegtettek, ezért 1884. augusztus 28-án minden ingatlanát a felesége nevére íratta, ajándékozás címen. Erről azonban az asszonyt nem tájékoztatta, mint ahogy korábban sem avatta be gazdasági terveibe.

Amikor a tüzesgép felrobban, s kiderül a turpisság, az eladók ügyvédei 1884. szeptember 23-án megjelennek Csécsén, megfenyegetik a feleséget és az anyóست, akik másnap Fehérgyarmaton aláírják azt a nyilatkozatot, amelyben magukra nézve elismerik Móricz Bálint július 14-i kötelezvényét.

A perben 1885 tavaszán hirdetnek ítéletet. Addig Móricz Bálint eladta a cséplőgépet, törlesztett az adósságból, s a bíróság már „csak” kétezer forint és kamatai megfizetésére kötelezte.

A Móricz család az ítélethirdetés után költözött el Csécséről, 1885 tavaszán. (Móricz Miklós a költözés idejéről három különböző adatot közöl, pedig legalább saját magával egyetértésre juthatott volna az emlékek rendezése közepette.) Nem került sor árverezésre, és ekkor még nem adtak el egyetlen ingatlant sem, de nyilván megegyeztek a szülőház eladásáról a vevővel, a falu előjáróságával. Az ingatlan átírására 1885. november 19-én került sor. Hogy a család teljes nyomorba dőlt, miként azt többen megírták, az beillett a szegényparaszti címke igazolásának folyamatába, csakhogy nem volt igaz. Móricz Bálint a földeket olyan ütemben adta el, ahogy a törlesztés kényszere diktálta: először 1886-ban tizenkétezer ölet,

1888-ban ötezer-hatszáz ötlet, majd még ugyanebben az évben négyezer-kilencszázötvenet, illetve 1893-ban egy huszonöt öles kaszálot.

A prügyi feneketlen nyomor képe pedig úgy rajzolódott meg, hogy a novellákból (például a *Hét krajcár*ból, a *Judith és Eszter*ből) következtettek vissza, mintha a szépirodalom tényirodalom lenne. Tegyük hozzá, maga Móricz is túloz helyenként az *Életem regényében*, amikor a prügyi viszonyaikról ír. A gyerek lelki szenvedései néha olyan színezetet kapnak, mintha anyagi okokra lennének visszavezethetők. Kétségtelen, nem éltek olyan életszínvonalon, mint Csécsén, de Móricz Bálint két és fél évnyi ott tartózkodás után házat vesz Prügyön. Olyant, amilyent, de házat. Aligha a hetedik krajcárból.

Móricz életútja alapvetően a családtagok (testvérei: Miklós és Ida, lányai: Virág és Lili) könyvei alapján tárult fel az érdeklődők előtt, s az irodalomtörténészek is az ő munkáikat tekintették hiteles forrásanyagoknak. Közülük főként Móricz Virág művei (*Apám regénye*, *Tíz év*, *Móricz Zsigmond szerkesztő úr*) váltak általános hivatkozási alappá. Az azonban felelősséggel kijelenthető ma már, hogy az író legidősebb lánya apja életének bemutatása során nem tartotta be a tudományosság követelményeit. Annak érdekében, hogy Móriczról, az emberről a valóságosnál kedvezőbb képet rajzoljon, gyakorta alkalmazta – egyebek mellett – az elhallgatás módszerét, s nem rettent vissza attól sem, hogy apja dokumentumait meghamisítsa.⁹

Ezért alakulhatott ki Litkei Erzsébet-ről (Csibéről, Árvácskáról) az irodalmi köztudatban az a leegyszerűsített kép, hogy ő volt az író modellje és nevelt lánya, ami meg is felel a valóságnak, csak hogy az igazság egyik felét tartalmazza. Néhány fontos tényről azonban Móricz Virág „elfelejtett” említést tenni: arról például, hogy Csibe volt Móricz utolsó szerelme, valamint arról is, hogy apja élete utolsó négy évét a lánnyal élettársi kapcsolatban élte le, s nemcsak őt, hanem Imre nevű fiát is örökbe fogadta. És az is jóval több feltételezésnél, hogy

Litkei-Móricz Imre kettejük közös gyermeke. Ennek bizonyítékait a *Móricz Zsigmond utolsó szerelme* című kötetemben részletesen felvonultattam.

Németh László írta Csibéről: „Azt hiszem, az élők közt őt szerette a legjobban.”¹⁰ Az irodalomtörténet-írás valahogy átsiklott ezen a mondaton, s valószínűleg a család élő tagjai iránti tapintatból nem foglalkoztak vele, pedig érdemes lett volna elmélkedni rajta, hiszen az érzelmek ok nélkül nem mozdulnak egyik irányban sem. Hogyan történhetett, hogy Móricz egy műveletlen, hazudozó, prostitúcióért elítélt hajdani lelenclány iránt nyilvánította élete vége felé a legtöbb szeretetet? Erre ugyanis az irgalom feltételezése aligha elegendő magyarázat! De Móricz Virágtól erre nézve alig tudunk meg valamit.

Döntő jelentőségű lehetne, ha Móricz naplója végre a nyilvánosság elé kerülne.¹¹ Ám tartok tőle, hogy az egykori naplót a maga teljességében soha nem fogjuk megismerni. Móricznak e gépelt lapokra írott, néha órára, percre pontosan datált feljegyzései különös pályát futottak be. Móricz Virág az örökösök nevében az író hagyatékát 1979-ben eladta a magyar államnak, s az bekerült a Petőfi Irodalmi Múzeumba. Ami azonban ott a naplóból megtalálható, az mindössze 338 lapnyi,¹² s ha ezt a hozzáférhető anyagot összevetjük a Móricz Virág által a könyveiben idézett naplórészletekkel, akkor az utóbbiak közül soknak a forrását nem is találjuk a múzeumi anyagban, vagy azt tapasztaljuk, hogy az idézett naplórészletek egyike-másika eltér a meglévő forrásanyagtól. Vajon hová lettek a hiányzó részek? És hol található az eredeti napló? Ugyanis a PIM-ben őrzött anyag (a csekély számú kéziratos lap kivételével) az írógépből kivett másolati példány. (Informális csatornákról származó hírek szerint az elmúlt évben ajándékozás révén bekerültek további naplórészletek is a PIM kéziratárába.)

Nem gondolom, hogy a napló körül kialakult helyzetet a véletlen számlájára írható. Magántulajdonban, antikváriumai árverésen sorra bukkannak elő újabb és újabb részletek. S az sem elképzelhetet-

len, hogy néhány feljegyzést Móricz Virág tett ad acta.

A nehézségek ellenére is optimista vagyok: van esély arra, hogy az utóbbi évek kutatási eredményei és a várhatóan meg-

jelenő (még ha nem is teljes) napló lehetővé tesz egy, a korábinál teljesebb, a valószínű tényekhez igazodó, hiteles pályakép megrajzolását.

Hamar Péter

■ JEGYZETEK

1. Erdei Ferenc: Móricz Zsigmond pályája. In: Móricz Zsigmond ébresztése. Sarló Kiadás, Bp., 1945. 12.
2. Vámos Miklós: Várok, amíg fölforrok. Élet és Irodalom 2006. 18.
3. Nagy Péter: Móricz Zsigmond. Művelt Nép Könyvkiadó, Bp., 1953. 7.
4. A táblát azóta sem sikerült lerímázkodni a ház faláról. Az író születésének 130. évfordulóján tartott ünnepség idején is ott díszelgett.
5. Móricz Virág az Apám regényében említi, hogy az író „papírt, ceruzát vett s lerajzolta pár vonással Csécse térképét”. (Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1953. 8.) A térképvázlat fénymásolata először a Petőfi Irodalmi Múzeumban volt látható a 2004-es életmű-kiállításon. Az eredetit tartalmazó füzetet azóta a PIM megvásárolta. (A kiállítást rendező Hegyi Katalin szíves szóbeli közlése.)
6. Czine Mihály: Móricz Zsigmond útja a forradalmakig. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1960, a Népköltési gyűjtő című fejezet, 151–197. A tévedésekről bővebben: Hamar Péter: Kódosítás nélkül. Kairosz Kiadó, Bp., 2008. 55–76.
7. Molnár Mátyás kereste meg az ítéletet a bírósági irattárban, és a Szabolcs-Szatmári Szemle 1960. évi 1. (új) évfolyamának 1. számában ismertette a tényeket (Telekkönyvi adalékok a Móricz-család történetéhez. 75–78.), de írására még az érdekelt irodalomtörténészek sem figyeltek fel.
8. Móricz Miklós: Móricz Zsigmond indulása. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1959. 88.
9. A Móricz Zsigmond utolsó szerelme (Kairosz Kiadó, 2006) című könyvben említett példák bizonyítják, miként manipulálta Móricz Virág apja leveleit, naplójegyzeteit.
10. Németh László: Móricz Zsigmond. In: N. L.: Homályból homályba. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1977., II. 456.
11. A Noran Kiadó igazgatója, Kőrössi P. József egy interjúban (<http://no1.hu/kult/lap-20090218-20090218-23>) azt ígérte, hogy a 2009-es ünnepi könyvhétre megjeleníti a napló első kötetét, amely „1924-től ’29-ig fogja át az író életét”, de végül a kiadvány nem jelent meg.
12. [Móricz Zsigmond naplója] – [1921.] aug. 26. – 1942. aug. 14. Petőfi Irodalmi Múzeum, M. 100/3958.

ESZTÉTIKAI ÉS ETIKAI ÉRTÉKEK AZ ISTEN HÁTA MÖGÖTT CÍMŰ REGÉNYBEN

■ Móricz Zsigmond népköltési gyűjtőútjain ismerte meg a falut: 1903 és 1908 között legalább ötven szatmári települést látogatott meg.¹ Akkor döbbsent rá arra, hogy „az ő írói eszményképei – Jókai, Mikszáth, Gárdonyi – megszépített képet festettek a faluról”,² s távol álltak a néptől. A *Vallo-más az írásról* című megnyilatkozásában később úgy vall erről a négy-öt esztendő-ről mint a legfelsőbb életiskolájáról, írói életének előkészítő tanfolyamáról.³ Akkor tudatosította magában írói küldetését is, „azt, hogy neki a nép valószínűsége életéről

kell pontos, hiteles írói számadást és ítéletet készítenie”. Olyan életismeretben részesült ezeken a szatmári gyűjtőutakon, hogy „huszonöt-harminc évi írói munkálkodás után is úgy érezte, még mindig nem mondott el mindent, amit ott tanult.” Itt vált meggyőződésévé az a felismerése, hogy nemzeti önismeret nélkül nincs nemzeti jövő, s hogy az írónak tehetségével ezt a nemzeti önismeretet kell mélyítetnie, gazdagítania.⁴

Erre az önvizsgálatra kényszerít bennünket a műveiben: ahogy a lelkiismeret

A 2009. június 27-én, Móricz Zsigmond születésének 130. évfordulója alkalmából rendezett szatmárnémeti irodalmi tanácskozáson elhangzott előadás szerkesztett változata.